INGLIZ TILIDAGI KARDIOLOGIK QISQARTMALARNING O‘ZBEK TILIGA TARJIMASIDAGI STRUKTUR-SEMANTIK MUAMMOLAR

Batirova Xurshida Egamberdiyevna
O‘zbekiston davlat jahoin tillari universiteti
O‘qituvchi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz tilidagi kardiologik qisqartmalarning o‘zbek tiliga tarjimasida kuzatiladigan struktur-semantik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy kardiologik diskursda faol qo‘llaniladigan akronimlar, initsializmlar va ulanma qisqartmalarning hosil bo‘lish modellari, semantik xususiyatlari va tarjima strategiyalari o‘rganiladi. Shuningdek, qisqartmalarning birma’nolilik darajasi, ko‘p ma’nolilik bilan bog‘liq xavflar, professional va ommabop registrlar o‘rtasidagi tafovutlar hamda inglizcha qisqartmalarning o‘zbek tiliga moslashtirilish usullari yoritiladi. Tadqiqotda terminologik yondashuv, struktur-semantik tahlil va qiyosiy-tavsifiy metodlardan foydalaniladi. Natijada kardiologik qisqartmalarni tarjima qilishda internatsional shaklni saqlash, milliy ekvivalent yaratish, kengaytirib tarjima qilish va aralash modellarni qo‘llashning imkoniyatlari hamda cheklovlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: kardiologik qisqartma, akronim, initsializm, struktur-semantik tahlil, terminologik kompressiya, ekvivalentlik, tarjima strategiyasi, o‘zbek tili, ingliz tili, tibbiy terminologiya.

ABSTRACT

This article analyzes the structural-semantic problems observed in the translation of English cardiological abbreviations into Uzbek. The study focuses on the formation models, semantic properties, and translation strategies of acronyms, initialisms, and compound abbreviations actively used in modern cardiological discourse. It also examines the degree of univocity of abbreviations, the risks related to polysemy, the differences between professional and popular registers, and the methods of adapting English abbreviations into Uzbek. The research is based on terminological, structural-semantic, and comparative-descriptive approaches. As a result, the article identifies the possibilities and limitations of preserving international forms, creating national equivalents, using expanded translation, and applying mixed models in the translation of cardiological abbreviations.

Keywords: cardiological abbreviation, acronym, initialism, structural-semantic analysis, terminological compression, equivalence, translation strategy, Uzbek language, English language, medical terminology.

Hozirgi zamon tibbiyot fanida axborot almashinuvi tezligi, klinik ma'lumotlar hajmi va mutaxassislararo muloqotning intensivligi terminologik birliklarning maksimal darajada ixchamlashuvini taqozo etmoqda. Ayniqsa, kardiologiya sohasi o'zining diagnostik, terapevtik va texnologik murakkabligi bilan tibbiy terminologiya ichida qisqartmalar eng faol qo'llanadigan sohalardan biri sifatida ajralib turadi. Klinik hujjatlar, ilmiy maqolalar, tibbiy protokollar va og'zaki professional nutqda tez-tez uchraydigan qisqartmalar nafaqat yozma matnni ixchamlashtiradi, balki mutaxassislar o'rtasidagi axborot almashuvini tezlashtiradi. Shu ma'noda qisqartmalar zamonaviy tibbiy tafakkurning operativ shakliga aylanib bormoqda. S.G. Dudetskaya (2007) va E.V. Smirnova (2012) kabi tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, qisqartmalar nafaqat yozma nutqda joyni tejash, balki og'zaki professional muloqotda vaqtni yutish vositasi hamdir [5].

Biroq ingliz tilidagi kardiologik qisqartmalarni o'zbek tiliga o'girish jarayoni oddiy grafematik almashtirish yoki fonetik moslashtirish bilan cheklanmaydi. Bu yerda ikki murakkab omil bir-biri bilan tutashadi: bir tomondan, ingliz tili analitik tizimga mansub bo'lgani uchun qisqartmalar asosan chiziqli sintaktik modellardan hosil bo'ladi, ikkinchi tomondan, o'zbek tili agglyutinativ tabiatga ega bo'lib, terminologik birliklarni qabul qilishda o'zining morfologik va sintaktik qonuniyatlariga tayanadi. Yana muhim jihat shundaki, kardiologik tushunchalarning o'zi klinik amaliyot, patologik jarayon, anatomik obyekt va diagnostik protsedura kabi bir necha semantik qatlamlarni o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli qisqartmalarni tarjima qilish muammosi aslida ikki tilning faqat tashqi shakllari o'rtasidagi emas, balki ikki xil professional bilim tizimi o'rtasidagi moslashtirish masalasidir. Aynan shu nuqtada qisqartma tarjimasi lisoniy transformatsiya darajasidan chiqib, terminologik va kognitiv muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Terminologiya fanida qisqartmalar terminologik nominatsiyaning maxsus turi sifatida talqin etiladi. V.M. Leychik taklif etgan "termema" konsepsiyasiga ko'ra, termin alohida olingan so'z emas, balki bitta tushunchaning barcha strukturaviy va semantik variantlari yig'indisidir [2]. Shu jihatdan qaralganda, to'liq termin va uning qisqartirilgan shakli alohida birliklar emas, balki bir termemaning turli ko'rinishlari hisoblanadi. Masalan, *electrocardiogram* va *ECG* aynan bitta kardiologik tushunchaning turli lisoniy modellaridir. Bu yondashuv qisqartmalarni "ikkinchi darajali" yoki "yordamchi" shakl sifatida emas, balki professional nutqdagi operatsion model sifatida baholash imkonini beradi. Haqiqatda ham kardiolog mutaxassis ongida *AMI (Acute Myocardial Infarction)* yoki *CABG (Coronary Artery Bypass Graft)* qisqartmalari ko'pincha ularning to'liq shakliga qaraganda tezroq klinik assotsiatsiya

uyg'otadi. Shu sababli qisqartmalarni faqat tejamkorlik vositasi deb talqin qilish tor yondashuv bo'lar edi; ular murakkab klinik konseptlarni siqilgan shaklda kodlaydigan va mutaxassis ongida tezkor ravishda faollashtiradigan kognitiv trigger vazifasini ham bajaradi.

Bu holat ISO 704:2022 standartida qayd etilgan obyekt → konsept → ta'rif → nomlash zanjiri bilan ham mos keladi. Mazkur standartga ko'ra, terminologik birliklar real yoki nazariy obyektni anglash, uni konseptual jihatdan ajratish, mantiqiy ta'riflash va nihoyat belgilash bosqichlari orqali shakllanadi. Qisqartmalar aynan nominatsiya, ya'ni nomlash bosqichida yuzaga keladi, biroq ular tushunchaning ta'rifiy va konseptual mazmunini siqilgan holda o'zida saqlaydi. Shunday ekan, qisqartma tasodifiy qisqartirish emas, balki ta'rifdan eng muhim semantik komponentlarni ajratib olib, ularni maksimal darajada ixchamlashtirish natijasidir. Demak, qisqartma muvaffaqiyatli bo'lishi uchun u ikki talabga javob berishi kerak: birinchidan, mutaxassis uchun tushunchani tez va aniq faollashtira olishi; ikkinchidan, boshqa qisqartmalar bilan chalkashmaydigan darajada bir ma'noli bo'lishi. Shu nuqtai nazardan, qisqartmalarning univotsitlik darajasi tibbiy terminologiyada alohida ahamiyatga ega.

Ingliz kardiologiya terminologiyasida qisqartmalar hosil bo'lishiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Eng faol qatlamni initsializmlar va akronimlar tashkil etadi. Initsializmlar har bir harfi alohida talaffuz qilinadigan birliklar bo'lsa, akronimlar yaxlit so'z sifatida o'qiladi. Kardiologik diskursda *ABP (Arterial Blood Pressure), AMI (Acute Myocardial Infarction), CABG (Coronary Artery Bypass Graft)* kabi birliklar yuqori chastotali professional qisqartmalar sifatida faol ishlatiladi [5]. Bunday birliklarning strukturaviy asosida ingliz tilidagi ko'p komponentli terminlarning bosh harflaridan foydalanish tamoyili yotadi. Ingliz tilining analitik tabiati sababli bu yerda qisqartma tarkibidagi komponentlar linearlik asosida joylashadi, ya'ni to'liq termin qanday tartibda kelsa, qisqartma ham shu tartibni aks ettiradi.

Shu bilan birga, kardiologiyada ulanma va aralash qisqartmalar ham faol uchraydi. Ingliz tilida raqamlar yoki yunon harflari bilan birikkan qisqartmalar terminologik tizimning muhim qismini tashkil etadi: *3D angiography, β-blocker* kabi birliklar bunga misoldir [5]. Bunday qisqartmalarda lisoniy va grafematik qatlam birlashib ketadi, ya'ni termin ma'nosi nafaqat so'z, balki belgi, harf va grafika orqali ham kodlanadi. Shu sababli ularni o'zbek tiliga ko'chirish masalasi oddiy tarjimadan ko'ra ko'proq terminologik moslashtirish muammosiga yaqinlashadi. Ayniqsa, yunon harflari yoki raqamlar bilan birlashgan modellarda xalqaro belgilarni saqlash va milliy ilmiy matnning o'qimlilik darajasi o'rtasida muvozanat topish zarur bo'ladi.

Struktur jihatdan muammo shundaki, ingliz tilidagi qisqartmalar ko‘pincha Adj + N yoki N + N modellarining birinchi harflaridan hosil bo‘ladi. O‘zbek tilida esa terminning to‘liq shakli aksariyat hollarda boshqa sintaktik model asosida quriladi. Masalan, *LVH (Left Ventricular Hypertrophy)* ingliz tilida atributiv linearlik asosida hosil bo‘lgan bo‘lsa, o‘zbek tilida u chap qorincha gipertrofiyasi ko‘rinishini oladi. Bu yerda nafaqat komponentlar soni saqlanadi, balki ular o‘rtasidagi sintaktik tobelik ham o‘zgaradi. Demak, inglizcha qisqartmani o‘zbekcha to‘liq kengaytma bilan taqqoslaganda, struktur simmetriya buziladi. Fikrimizcha, aynan shu nomuvofiqlik qisqartmalarning o‘zbek tilida izchil standartlashmaganligining asosiy sabablaridan biridir. O‘zbek kardiologiya amaliyotida inglizcha yoki ruscha vositachi model asosida shakllangan qisqartmalar yonma-yon ishlatilishi terminologik beqarorlikka olib kelmoqda.

Semantik nuqtai nazardan qisqartmalarning eng katta muammosi polisemiya, ya’ni bitta shaklning bir necha tushunchani ifodalashidir. *AMA (American Medical Association)* uslubiy qo‘llanmasida “aniqlik qisqartirish istagidan ustun turishi kerak” deb bejiz ta’kidlanmaydi [1]. Kardiologik diskursda bunday holat tez-tez uchraydi. Masalan, *CHD* qisqartmasi bir kontekstda *Congenital heart disease*ni, boshqa kontekstda esa *Coronary heart disease*ni ifodalashi mumkin [5]. Xuddi shuningdek, *AMA* qisqartmasi *American Medical Association* yoki boshqa sohada *American Management Association*ni anglatishi mumkin [1]. Bunday hollarda qisqartma semantik jihatdan o‘ta zich bo‘lsa-da, aynan shu zichlik uning xavfli tomoniga ham aylanadi: kontekst bo‘lmasa, u tushunchani aniq faollashtirmaydi.

Bu yerda ekvivalentlik masalasi ayniqsa keskinlashadi. Agar tarjimon *CHD*ni avtomatik ravishda *YuKK* yoki boshqa bitta o‘zbekcha kengaytma bilan berib yuborsa, u qisqartmaning ikkinchi konseptual imkoniyatini yo‘q qiladi. Shu nuqtai nazardan, qisqartma tarjimasida semantik ekvivalentlikni tekshirish faqat lug‘aviy moslik bilan cheklanmasligi kerak. Fikrimizcha, har bir qisqartma uchun nazoratli tezaurus yoki kamida kontekstual tavsiflangan ekvivalentlar ro‘yxati bo‘lishi zarur. Rita Temmerman aytganidek, anglash uchun bizga “anglash birligi” kerak, qisqartma esa faqat o‘sha birlikni faollashtiruvchi “kalit”dir [6]. Demak, qisqartma ma’nosi uning tashqi shaklida emas, balki qanday terminologik maydon va qanday klinik vaziyatda qo‘llanayotganida ochiladi.

Semantik muammolarning yana bir manbai professionalizm va jargonlar bilan bog‘liq. *AMA (American Medical Association)* uslubiy qo‘llanmasida tibbiy matnlarda jargonlardan qochishni tavsiya qiladi va *heart attack* o‘rniga *myocardial infarction* kabi ilmiy aniqligi yuqori birliklardan foydalanishni afzal deb biladi [1]. O‘zbek tilida

ham xuddi shunday vaziyat kuzatiladi: *yurak xuruji* kabi ommabop birliklar bemor nutqida tushunarli bo‘lsa-da, klinik aniqlik nuqtai nazaridan miokard infarkti yoki uning qisqartirilgan shakli ancha muvofiqdir. Shu sababli qisqartmalarni tahlil qilishda faqat struktur va semantik qatlamni emas, balki registrlararo tafovutni ham hisobga olish lozim. Bitta birlik mutaxassis nutqida aniq va tejamkor bo‘lishi mumkin, biroq ommabop muloqotda yopiq va tushunarsiz ko‘rinadi.

Inglizcha kardiologik qisqartmalarni o‘zbek tiliga o‘girishda transliteratsiya, kalkalash, kengaytirib berish va aralash moslashtirish strategiyalari kuzatiladi. Bu jarayonda A.A. Reformatskiy va V.P. Danilenko qayd etgan terminologik tizimlilik mezoni muhim ahamiyatga ega bo‘ladi [3,4]. Masalan, inglizcha *ECG*ning ruscha vositachilik orqali *ЭКГ*, undan keyin esa o‘zbek tilida *EKG* shakliga aylanishi “*intermediar til”* muammosini ko‘rsatadi. Bunda inglizcha *C* komponenti ruscha *K* orqali o‘zbek tiliga o‘tgan va natijada asliyat bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki uchlamchi transformatsiya asosida bog‘langan model yuzaga kelgan. Fikrimizcha, bunday vositachilik uzoq muddatda terminologik aniqlikka putur yetkazadi, chunki u asliyatdagi grafik va struktur modelni xiralashtiradi.

Xuddi shunday holat eponimik yoki shaxs nomlari bilan bog‘liq birliklarda ham kuzatiladi. Masalan, *His bundle* terminining ruscha ta’sir ostida *Gis tutami* shaklida qo‘llanishi orfografik jihatdan muammoli, chunki asl familiya *His*dir. Demak, o‘zbek tibbiy terminologiyasida inglizcha asliyatga qaytish, ayniqsa qisqartmalar va eponimlar bilan ishlashda, xalqaro standartlashuv uchun muhimdir. Fikrimizcha, bu jarayon “to‘g‘ridan-to‘g‘ri muvofiqlashtirish” tamoyiliga asoslanishi kerak: qisqartma yoki termin imkon qadar asliyatga yaqin shaklda olinadi, zarur hollarda esa o‘zbekcha izoh yoki kengaytma bilan ta’minlanadi.

Kalkalash va kengaytirish strategiyasi ham amaliyotda muhim o‘rin tutadi. Masalan, *CHF (Congestive Heart Failure)* o‘zbek tilida zastoyli (dimlanishli) yurak yetishmovchiligi tarzida kengaytirilishi mumkin. Biroq muammo shundaki, bunday o‘zbekcha qisqartmalar hali mutaxassis ongida mustahkam “anglash birligi”ga aylanib ulgurmagan. Natijada shifokorlar ko‘pincha qisqartmani o‘zbekcha yozib, uni ruscha yoki inglizcha talaffuz qilishadi. Bu esa terminologik normaning beqarorligini ko‘rsatadi. Fikrimizcha, qisqartmalarni standartlashtirishda faqat yozuv shakli emas, balki ularning haqiqiy professional muomaladagi talaffuzi va qabul qilinishi ham hisobga olinishi lozim.

E.V. Smirnova dissertatsiyasida keltirilgan kardiologik qisqartmalar materialini o‘zbek tili uchun moslashtirib ko‘rganimizda, bir qator tizimli farqlar kuzatiladi. *LVH (Left Ventricular Hypertrophy)* o‘zbek tilida chap qorincha gipertrofiyasi sifatida

kengayganda sintaktik inversiya yuz beradi. *MVP (Mitral Valve Prolapse)* nisbatan osonroq tarzda mitral klapan prolapsi sifatida berilishi mumkin. *STEMI (ST-elevation myocardial infarction)* esa o‘zbek tilida ST-segment ko‘tarilishi bilan kechuvchi miokard infarkti tarzida semantik kengayishni talab qiladi. *TIA (Transient Ischemic Attack)* esa tranzitor ishemik ataka shaklida terminologik dublet muammosini yuzaga keltiradi. Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, qisqartmaning struktur zichligi qanchalik yuqori bo‘lsa, o‘zbek tilidagi ekvivalentni ixcham va bir ma’noli shaklda berish shunchalik qiyinlashadi.

Demak, ayniqsa *STEMI* kabi murakkab akronimlar o‘zbek tilida aynan shu zichlikda yangi qisqartma sifatida o‘rnashishi qiyin. Agar uni sun’iy ravishda qisqartirib yangi o‘zbekcha model yaratilsa, u mutaxassislar orasida tan olinmasligi mumkin; agar to‘liq kengaytma bilan berilsa, klinik tejamkorlik yo‘qoladi. Shu sababli bunday hollarda ayrim inglizcha akronimlarni o‘z holicha saqlagan holda, qavs ichida o‘zbekcha kengaytmasini berish amaliy jihatdan maqbulroq ko‘rinadi. Menimcha, bu strategiya professional muloqot aniqligini oshiradi, chunki u mutaxassislar ongidagi “tanib olish” mexanizmini saqlab qoladi va ayni paytda milliy ilmiy matn talabini ham qisman qondiradi.

Shunday qilib, ingliz tilidagi kardiologik qisqartmalarning o‘zbek tilidagi ifodasi shunchaki tarjima muammosi emas, balki milliy terminotizimni izchil standartlashtirish muammosidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qisqartmalar kognitiv iqtisod vositasi bo‘lib, ular mutaxassis ongida murakkab klinik freymlarni faollashtiradi (Лейчик В. М. 2007. – С. 106). O‘zbek tilida qisqartmalar yaratishda inglizcha analitik modellarning ta’siri kuchli bo‘lsa-da, milliy sintaktik qoidalar ularning tarkibini va shaklini qayta qurishni talab qiladi. Polisemiya muammosini bartaraf etish uchun esa nazoratli terminologik baza va standartlashtirilgan deskriptorlar tizimini yaratish zarur. Shu bilan birga, intermediar til ta’siridan bosqichma-bosqich voz kechib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri inglizcha asliyatga asoslangan transliteratsiya va unifikatsiya usullarini qo‘llash terminologik aniqlikni oshirishning muhim yo‘nalishidir.

Demak, kardiologik qisqartmalar terminologik tizimning periferik elementi emas, balki uning eng faol, eng zich va eng nozik qatlamlaridan biridir. Ular bir tomondan klinik muloqot tejamkorligini ta’minlasa, ikkinchi tomondan ko‘p ma’nolilik, vositachi til ta’siri, struktur nomuvofiqlik va standartlashuv muammolarini ham kuchaytiradi. Fikrimizcha, o‘zbek kardiologik terminologiyasining istiqboldagi rivoji qisqartmalarni yoki to‘liq milliylashtirish, yoki butunlay xalqaro shaklda qoldirish bilan emas, balki ularni struktur-semantik, pragmatik va kognitiv mezonlar

asosida tabaqalashtirib boshqarish orqali ta'minlanadi. Faqat shu holdagina qisqartma professional kommunikatsiyada "shifr" bo'lib qolmay, izchil va boshqariladigan terminologik vositaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. AMA Manual of Style: A Guide for Authors and Editors. 11th ed. – New York: Oxford University Press, 2020. – P. 555-606.
2. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С. 104, 106.
3. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 110.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – С. 83.
5. Смирнова Е. В. Структурно-семантический и лексикографический аспекты медицинской терминологии (на примере кардиологической лексики): дисс. ... канд. филол. наук. – Ярославль, 2012. – С. 101, 116-120.
6. Temmerman Rita. Towards New Ways of Terminology Description. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – P. 46.
7. ISO 704:2022. Terminology work — Principles and methods. – Geneva: ISO, 2022.
8. Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li, & Shomuratova Fotima Abdivaitovna. (2024). STUDY OF LEXICAL-GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN ARTISTIC TRANSLATION BASED ON JOHN GREEN'S NOVEL "THE GIRL IN OUR STARS". *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *4*(01), 48–55. https://doi.org/10.55640/eijmrms-04-01-10